

Təbaşir çöküntülərinin şimal-şimal-şərq istiqamətində monoklinal şəklində yatması dəqiqləşdirilməli və Naxçıvan MR ərazisində hidrogeoloji şəraitin formalaşmasında dağ çaylarının fəaliyyəti də analiz olunmalıdır

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanov B.S., Allahverdiyev Q.İ. Naxçıvan Muxtar Respublikasının geoloji quruluşunun qravitasiya sahəsində əksi. Bakı, “Təhsil” Elmi Mərkəz, 2002, 66 s.
2. Aslanov B.S., Əliyev M.Ə. Naxçıvanın qravimetrik anomaliyaları və onların geoloji təbiəti // ANT, 1999 , № 5, s.1- 5.
3. Əzizbəyov Ş.Ə., 1999. Naxçıvan MR-in geologiyasə // Qosgeoltexizdat, 52s.
4. İsmayılzadə A.C., Kəngərli T.N., 2005. Araz zonası. “Nafta0Press”, Azərbaycanın Geologiyası, s. 338-359.
5. SSRİ Geologiyası (47 cild). 1972. (Azərbaycan SSR) / M, “Nedra”, 520 s..

PALÇIQ VULKANLARININ NEFT-QAZ YATAQLARI İLƏ ƏLAQƏSİ

Məmmədov H.A., Əliyeva S. S.
E-mail: sebaeliyeva5@gmail.com

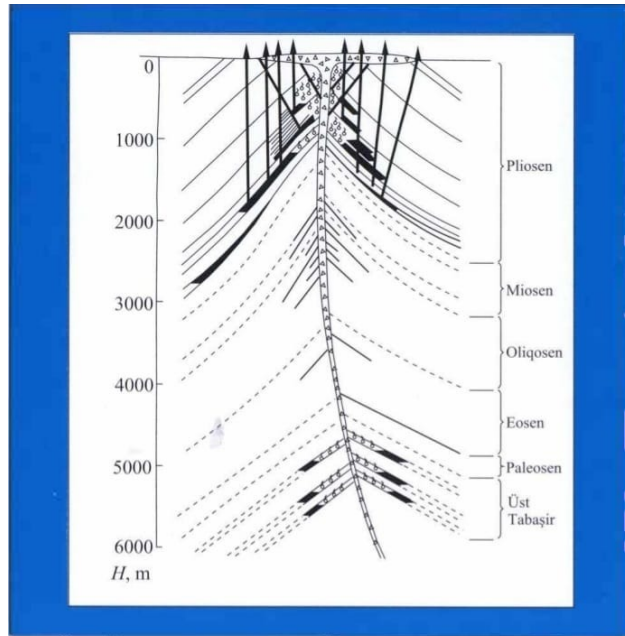
Xülasə: Bu məqalədə palçıq vulkanlarının neft-qaz yığımları ilə sıx əlaqədə olması nəzərdən keçirilib. Azərbaycanın əsas neft və qaz yataqları Alt Pliosenin məhsuldar təbəqələrində olduğu üçün bu nüansa da toxunulmuşdur. Azərbaycanın əsas neft-qaz rayonları daxilində yerli qırışıqlarda neft və qaz yataqlarının əmələ gəlməsi və yayılması, həmçinin palçıq vulkanlarının yaranması və fəaliyyəti neft və qaz məhsullarının miqrasiyasının regional istiqamətini müəyyən edən üzvi maddələrin toplanması sahələrinin tektonik inkişafı və süxurların holotofasial dəyişkənliyi ilə nəzarətdə saxlanılmışdır. Üzvi maddələrin dəyişməsi və neft və qazın əmələ gəlməsi proseslərinin ümumi gedişatının tədqiqi zamanı çöküntü təbəqələrinin şaquli hissəsində geokimyəvi zonalər ayırd edilmişdir.

Açar sözlər: palçıq vulkanı, neft-qaz yığımları, çöküntü kompleksi, geoloji quruluş, geokimyəvi mühit

İ.M. Qubkin-ə görə, “geoloji quruluş, neft tərkibi və palçıq vulkanizmi – vahid genetik təşkil edir”. Güclü (20 min m³/gün) və uzun (demək olar ki, bir ay) neft axını

Cənub-Qərbi Abşeronda Lökbatan (şəkil 1.) palçıq vulkanının sol qanadında salınmış 45 saylı palçıq vulkanları ilə mürəkkəbləşmiş qırışıqlarda axtarış və kəşfiyyat işlərinin məqsədəuyğun olmaması barədə mülahizəni (Azərbaycanda 1930-cu illərə qədər qüvvədə olan) nəhayət dəyişdi. Təbii ki, bundan sonra palçıq vulkanları ərazilərin və çöküntü komplekslərinin neft-qaz potensialını müəyyən etmək üçün xüsusi tədqiqat obyektinə çevrildi.

Şərqi Azərbaycan və Cənub-Qərbi Türkmənistanda (bitişik dəniz əraziləri ilə), eləcə də Kerç və Taman yarımadalarında müəyyən edilmiş antiklinal qırışıqların ümumi sayının demək olar ki, yarısı palçıq vulkanları ilə mürəkkəbdir. Buna görə də onların yerli qırışıqların neft və qaz tərkibi ilə əlaqəsi məsələsinin nəzərdən keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Şəkil 1. Lökbatan palçıq vulkanından keçən geoloji profil

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın əsas neft və qaz yataqları Alt Pliosenin məhsuldar təbəqələri ilə bağlıdır. Uzun araşdırmalara baxmayaraq, orada neft yataqlarının əmələ gəlməsi məsələsi bu günə qədər mübahisəli olaraq qalır. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, neft singenetikdir, digərləri isə palçıq vulkanlarının çatları və kanalları boyunca əsas yataqlardan məhsuldar təbəqələrə nüfuz etdiyini düşünürlər.

Neft və qaz yataqlarının məhsuldar təbəqələrdə fəzada paylanması, Alt Pliosen çöküntü hövzələrinin inkişaf tarixinin və disyunktiv dislokasiyaların təbiətinin təhlili, həmçinin palçıqla mürəkkəbləşmiş və mürəkkəbləşməmiş qırışıqların müqayisəli tədqiqi vulkanlar, neft və qaz yataqlarını məhsuldar təbəqələrdə hesab edən tədqiqatçıların

fikirləri ilə razılaşmağa imkan verir. Geokimyəvi tədqiqatlar göstərdi ki, dayaz su şəraiti, xüsusən də laqun tipi neft və qaz əmələ gəlməsi üçün çox əlverişlidir, çünki üzvi material onların tərkibindəki çöküntülərə, demək olar ki, oksidləşmədən daxil olur və onun parçalanması azaldıcı, zəif reduksiya yaradır, yaxud neytral geokimyəvi mühit, basdırılmış üzvi maddələrin karbohidrogenlərə çevrilməsi və singenetik neftli təbəqələrin əmələ gəlməsi üçün ən mühüm şərtlərdən biridir. Əlverişli geokimyəvi şərait, üzvi materialın sürətlə basdırılmasını təmin edən çökmənin transgressiv təbiəti ilə yaradılır.

Yerli qırıxıqlarda neft və qaz yataqlarının fəza üzrə paylanması yataqların onların istənilən ərazilərində yerləşdiyini göstərir. Müəyyən formasiyalarda karbohidrogen miqراسiyasının vaxtı çöküntülərin tələb olunan qalınlığının yığılması ilə ayrılmaz şəkildə bağlı idi. Qalınlığından asılı olaraq, müəyyən çöküntülər daxilində maye miqراسiyası ya onların çöküntüsü ilə eyni vaxtda, ya da daha sonra gənc çöküntülərlə örtüldükdən sonra davam edirdi.

Tədqiqatlar müəyyən etmişdir ki, neft və qaz yataqlarının həm bölmə, həm də ərazi boyu yayılması litoloji, tektonik, geokimyəvi, hidrogeoloji və digər amillər kompleksi ilə əlaqədardır, tələlərin növləri isə çöküntülərin yığılma şəraiti ilə müəyyən edilir. Belə ki, əgər Abşeron rayonunun antiklinal qırıxıqlarındakı məhsuldar təbəqələrin aşağı hissəsinin Qala Lay dəstəsi neft və qazın stratigrafik çöküntüləri əsasən qumlu laylardan kənara çıxma zonalarında əmələ gəlmişdisə, onun üstündəki Qırmakialtı Lay dəstəsi, stratigrafik çöküntülərlə yanaşı, qırılmalarla parçalanmış təpəli çöküntülər də vardır.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanın əsas neft-qaz rayonları daxilində lokal qırıxıqlarda neft və qaz yataqlarının əmələ gəlməsi və yayılması, həmçinin palçıq vulkanlarının yaranması və fəaliyyəti (genetik cəhətdən bir-biri ilə əlaqəli) neft və qaz məhsullarının miqراسiyasının regional istiqamətini müəyyən edən üzvi maddələrin toplanması sahələrinin tektonik inkişafı və süxurların litofasial dəyişkənliyi ilə nəzarətdə saxlanılmışdır. Buna görə də palçıq vulkanizmi yerin təkinin neft və qaz tərkibinin birbaşa əlaməti kimi qəbul edilməlidir. Böyük miqdarda karbohidrogen qazlarının çıxarılması ilə müşayiət olunan palçıq vulkanlarının fəaliyyətinin aktivləşməsi, vulkanların müsbət struktur elementləri ilə məhdudlaşdırılması, bərk emissiyalarda neft və qazla doymuş və singenetik bitumlu süxurların olması palçıq vulkanlarının inkişaf etdiyi regionların neft və qaz tərkibinin

perspektivlərinin müsbət qiymətləndirilməsi üçün əsasdır. Palçıq vulkanizminin inkişaf zonalarında neft və qaz kəşfiyyatının istiqamətini əsaslandırmaq üçün paleogeoloji, paleotektonik, hidrogeoloji amillərin təhlili ilə yanaşı, palçıq vulkanlarının çıxış kanalları ilə yarılmış, lakin qazma ilə hələ kəşf edilməmiş kəsişmə intervallarından bütün növ bərk tullantıların litofasiya və geokimyəvi xüsusiyyətlərinin tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Palçıq vulkanlarının mezozoy-kaynozoy dövründə uzunmüddətli və intensiv çökmə sahələrinə qapanması dərin layların neft-qaz potensialının perspektivlərini yüksək qiymətləndirməyə imkan verir.

Geotektonik inkişaf tarixinə, litofasiyalara və geokimyəvi şəraitə dair mövcud məlumatlara əsasən, orta yura və aşağı təbaşir çöküntüləri Qusar-Dəvəçi çökəkliyi, Təngi-Beşbarmaq antiklinoriumunun cənub-şərq hissəsi, Şimali Abşeron arxipelaqı və Şimali Qobustan ərazisi çərçivəsində praktiki olaraq maraq kəsb edir. Üst təbaşir çöküntüləri Şamaxı-Qobustan, Abşeron rayonlarında və Xəzər-Quba bölgəsinin Qaynarca dağətəyi çökəkliyində daha çox perspektivlidir. Palçıq vulkanlarının bərk püskürmələrinə görə, qalın kaynozoy örtüyü ilə örtülmüş bu yataqlar Azərbaycanın digər çökəklik zonalarında – Aşağı Kür çökəkliyində və Bakı arxipelaqında praktiki maraq doğurur. Paleqon-Miosen yataqlarının neft və qaz potensialı Siyəzən monoklinalında, Mərkəzi və Cənubi Qobustanda, Qərbi Abşeronda yüksək qiymətləndirilir. Alt Pliosen yarımkompleksinə gəlincə, onun sənaye neft-qaz potensialı Abşeron rayonunda, Aşağı Kür çökəkliyində və Bakı arxipelaqında çoxdan sübut edilmişdir.

Üzvi maddələrin dəyişməsi və neft və qazın əmələ gəlməsi proseslərinin ümumi gedişatının tədqiqi zamanı V.A. Sokolov, çöküntü təbəqələrinin şaquli hissəsində aşağıdakı geokimyəvi zonaları ayırd edib: biokimyəvi (dərnlilik 0-50 m), keçid (50-1000 m), termokatalitik (1000-6000 m) və metan (6000 m-dən aşağı).

Qeyd etmək lazımdır ki, palçıq vulkanlarının morfolojiyasına və fəaliyyət xarakterinə görə əhəmiyyətli fərqlərə baxmayaraq, püskürmə zamanı onlarda neft şleyfləri heç vaxt müşahidə olunmayıb. Bu fakt palçıq vulkanlarının çıxış kanallarının neft yataqları ilə birbaşa bağlı olmadığını göstərir. Palçıq vulkanlarının təzahürlərinin dövriliyini müəyyən edən əsas amillərdən biri olan çöküntülər bölməsində qazların tədricən yığılmasını nəzərə alsaq, onların çıxış kanallarını dərinlikdə yerləşən layların qaz toplanması ilə əlaqələndirmək olar. Palçıq vulkanlarının kökləri ilə Pliosen kompleksinin

altında yatan çöküntülər arasında əlaqə daha çox Paleogen-Miosen və qismən də Təbaşir süxurlarının atılması, Pliosen və daha qədim yataqların yığılması zamanı aktiv olan basdırılmış palçıq vulkanlarının olması və qazların buraxılması ilə təsdiqlənir.

Nəticə: V.A. Sokolov, çöküntü təbəqələrinin şaquli hissəsində ayırd etdiyi geokimyəvi zonalarda (biokimyəvi, keçid, termokatalitik və metan) həmçinin depressiya zonalarında Miosen-Paleogen və Mezozoy çöküntülərinin dərinliyini nəzərə alaraq güman etmək olar ki, bu yataqlar əsasən neft-qaz, qaz kondensatı və qaz yataqları ilə bağlıdır. Bunu kökləri tez-tez 7-10 km dərinliyə çatan palçıq vulkanlarının püskürməsi zamanı çoxlu qazın vaxtaşırı atılması da təsdiqləyir.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1.А.А. Якубов, Б.В. Григорьянц, Ад. А. Алиев и др. Баку, Элм, 1980. 12. Карта грязевых вулканов нефтегазоносных областей Азербайджанской ССР.

2.Ализаде А.А., Салаев С.Г., Алиев А.И. Научная оценка перспектив нефть газоносности Азербайджана и Южного Каспия и направление поисково-раработ. Баку, Элм, 1985. 2. Бакиров А.А., Варенцов М.И., Бакиров З.А. Нефтегазоносные провинции.

3.Кропоткин П.Н., Валяев Б.М. Геодинамика грязевулканической деятельности (в связи с нефтегазоносностью). - В кн.: Геологические и геохимические основы поисков нефти и газа. Наукова думка, 1980, с. 148-178.

4.Лебедев Л.И. Строение и нефтегазоносность современных гетерогенных депрессий. М., Наука, 1978.

5.Чекунов А.В. Структура земной коры и тектоника юга европейской части СССР. Киев. Наукова думка, 1972.

6.Тектоника нефтегазоносных областей юга СССР / К.Н. Кравченко, М.В. Муратов, Л.Б. Вонгаз и др. - Труды В НИГНИ, вып. 141, 1973.

7.Успенская Н.Ю., Таусон Н.Н. Нефтегазоносные провинции и области зарубежных стран. М., Недра, 1972.

8.Хаин В.Е. Региональная геотектоника. Северная и Южная Америка. Антарктида и Африка. Внеальпийская Европа и Западная Азия. Внеальпийская Азия и Австралия. Альпийский средиземноморский пояс. М., Недра, 1971-1984.

9.Резанов И.А., Шевченко В.И. Строение и эволюция земной коры геосинклиналей. М., Недра, 1978.

10.Одеков О.А. Орогенные структуры Каспийско-Копетдагского региона (тектоника, история развития, механизм формирования и классификация в связи с нефтегазоносностью). Ашхабад, ЫЛЫМ, 1971.

QARABAĞDA AZƏRBAYCANIN DAĞ-MƏDƏN SƏNAYƏSİNİN MİNERAL-XAMMAL EHTİYATLARI

Əfəndiyeva Z.C. Davudov Ü.İ.
efendi2005@rambler.ru; umuddavudov305@gmail.com

Xülasə: Müstəqil Azərbaycan Respublikasının sosial və iqtisadi inkişafı üçün mineral ehtiyatların mənimsənilməsi çox böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, faydalı qazıntılar sənaye sahələrinin əsasını təşkil edir. İqtisadiyyatda istifadə olunan təbii ehtiyatların 70% mineral xammalların payına düşür ki, bunları da dağ mədən sənayesi çıxardır.

Azərbaycanda bütün sənaye sahələrinin artan tələbatını ödəmək üçün respublikamızın dağ-mədən sənayesi sürətlə inkişaf etdirilməlidir. Respublikamızın sənaye əhəmiyyətli faydalı qazıntı yataqları mədən sənayesini inkişaf etdirmək üçün böyük balans ehtiyatlarına malikdir, o cümlədən Qarabağ iqtisadi rayonu.

Hazırda Qarabağ bölgəsində yenidən tədqiqi üçün geoloji kəşfiyyat işləri böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu, iqtisadiyyatın inkişafı üçün zəruri olan müxtəlif növ yeni faydalı qazıntı yataqlarının aşkar edilməsi deməkdir.

Qarabağın zəngin faydalı qazıntı yataqlarının gələcəkdə işlənməsi bölgənin yenidən bərpaasını təmin etməklə yanaşı ölkəmizin mineral xammal ehtiyatlarının ixrac potensialını nəzərə çarpacaq dərəcədə gücləndirə bilər. Azərbaycan iqtisadiyyatında qiymətli metallar və tikinti materialları aparıcı rol oynadığından onların ixracı kifayət qədər artırıla bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, dağ-mədən, faydalı qazıntı, mineral xammal, filiz və qeyri filiz yataqları

Qarabağ Kiçik Qafqazın cənub-şərq hissəsində yerləşir. Şimalda Murovdağ silsiləsi (hündürlüyü 3724 m-ə qədər), mərkəzdə, qərbdə və cənubda Qarabağ silsiləsi (hündürlüyü 2725 m-ə qədər) uzanır. Bu bölgə filiz və qeyri-filiz faydalı qazıntılarla zəngin dir. Aşağıda bu yataqlar haqqında məlumatlar verilmişdir.